
De gradvisa triumfernas konst

Av ULLA RIIS

1. År 1978 satt jag i jämställdhetsgruppen vid mitt universitet. Huvudstrategin i jämställdhetsarbetet var information till fakultetsnämnder och styrelser. Vi begärde 20 minuter av sammanträdestiden; under 10 minuter lämnade vi information. De tio minuterna för diskussion togs sällan i anspråk; ledamöterna i styrelserna hade inget språk för att tala jämställdhet mellan kvinnor och män och de flesta såg inte bristen på jämställdhet som ett problem.

En ordförande tackade och konstaterade att diskussion var obehövlig "för inom vår fakultet har vi ju alltid varit artiga mot våra damer".

Bara något år senare, 1979, kom den första jämställdhetslagen med förbud mot att en arbetstagare eller en arbetssökande missgynnas på grund av kön och med skyldighet för arbetsgivare att inom ramen för sin verksamhet bedriva ett målinriktat arbete för att främja jämställdhet. Detta var alltså 17 år sedan.

Sedan hösten 1994 har jag och docent Leif Lindberg vid Umeå universitet genomfört en undersökning som gäller tillsättning av tjänster som professor, lektor och forskarassistent vid svenska universitet och högskolor. Studerad tidsperiod är 1982-1994. Arbetsgruppen för jämställdhet inom högre utbildning och forskning, JÄST-gruppen, har varit referensgrepp. Rapporten har nyligen överlämnats till utbildningsdepartementet.

Vad vi har funnit är att kvinnliga sökande inte nedvärderas genom de sakkunnigas språkbruk och att män inte heller uppvärderas på motsvarande sätt. Detta strider mot resultaten från en undersökning av den norska sociologen Elisabeth Furst på ett material från en tidigare period, 1969-84, vilka fått stort genomslag i den svenska debatten.

Våra resultat visar också att kvinnor hävdar sig bra i tjänstekonkurrens med män och att de hävdar sig allt bättre med tiden. År 1981 utgjorde kvinnorna drygt 3 procent av professorerna i Sverige; år 1995 var de 7 procent. Under perioden 1981-1995 ökade antalet professorer med ca 55 procent; av tillskottet gick 11 procent till kvinnliga innehavare. Omkring 1989/90 sker ett litet men fullt märkbart genombrott. Kvinnors chanser att få tjänster de söker ökar och tjänsteförslagsnämnderna börjar föra in diskussioner om jämställdhet i sina texter (sakkunnigutlåtanden och protokoll). Det är numera erkänt att kvinnors erfarenheter och perspektiv behövs i undervisning och forskning, att kvinnor har rätt till deltagande i dessa verksamhetsfält och att de har rätt till del i inflytande på viktiga samhällsområden. Trenden är långsam men tydlig.

Vår undersökning bygger på material från fyra olika fakulteter vid lika många lärosäten. Vi har granskat samtliga tillsättningsärenden från vart tredje år i undersökningsperioden, totalt 311 ärenden. Av dessa fanns det sökande av båda könen i 126 fall; ca 160 ärenden hade bara sökande av ettdera könet (för ca 20 ärenden saknades material).

I de 311 ärendena utgjorde kvinnorna ca 17 procent av de sökande och fick ca 15 procent av tjänsterna. I genomsnitt fanns drygt fem sökande per tjänst. Om man i stället ser till de 126 ärenden där både kvinnor och män sökte tjänst utgjorde kvinnorna 22 procent av de sökande och 31 procent av de slutliga tjänsteinnehavarna. Ändå var dessa "köer" längre; i genomsnitt nära åtta sökande per tjänst.

När kvinnor väljer att söka tjänster som lärare i högskolan hävdar de sig sålunda väl och med tiden allt bättre.

Varannan

2. Hur ska nu detta förklaras? En första omständighet rör tid och demografi.

Kvinnorna utgör sedan en del år omkring hälften av de studerande i högskolans grundutbildningar. Det krävs emellertid många år från grundexamen innan man via doktorsexamen har kvalificerat sig för att söka de aktuella lärartjänsterna.

En forskarutbildning tar 5-6 år, ibland det dubbla om man kombinerar studierna med undervisning. Undervisningserfarenhet är nämligen också ett krav för att kunna få tjänst som lektor eller professor. Det räcker oftast inte att söka en lektorstjänst med enbart doktorsavhandlingen som vetenskaplig merit. Ytterligare några år och skrifter fordras och dessutom visad undervisningsskicklighet. Tiden från grundexamen tills man kvalificerat sig för att kunna konkurrera framgångsrikt om ett lektorat kan vara 8-10 år eller mer. När det gäller professorer är kraven högre och nödvändig tidsåtgång därefter.

Redan detta innebär att "varannan damernas" i grundutbildningen kan fortplanta sig in i högskolans tjänstestruktur först på 10 à 20 års sikt.

En andra omständighet ligger i den förda politiken. Jämställdheten formulerades som en politisk fråga på 70-talet och har sålunda stått på den politiska agendan i knappt 20 år.

Till detta ska läggas en traditionstyngd högskola där tjänstetillsättning inte hör till de dagligen förekommande uppgifterna. Det är begripligt att de kollektiva lärprocesserna går långsamt – i högskolan och i det samhälle som den återspeglar. Det har varit betydelsefullt att stat och regering tagit initiativ och att man samtidigt gett stöd till lokala och individuella idéer och intressen. En jämförelse med USA ligger nära till hands, där detta slags samhällsliga förändring sker i domstolarna och där stegen dessutom kan gå framåt, bakåt och snett i sidled och där en gemensam vision saknas.

Vision

3. En vision behövs men den måste kompletteras med en sammanhållande strategi. Strategin behöver vila på principen om de många små stegen. Varje steg måste vara så litet att prestige och ekonomi tillåter misstag. Varje steg måste utvärderas för att dess storlek och riktning ska stämmas av mot visionen. De små stegen är viktiga för att själva visionen ska kunna omprövas under resans gång. Denna sociala ingenjörskonst som modell för samhälllig förändring vilar på deltagande – även av dem som inte var med när den ursprungliga visionen formades. Modellen erkänner att djupgående förändring av sociala förhållanden tar tid.

Det är naturligtvis lätt att bli otålig om man får klart för sig att orättvisor kommer att ta 20-30 år att arbeta bort. Finessen är att i takt med att förbättringar åstadkoms, t ex en ökande andel kvinnliga professorer och lektorer, kan visionen ändras och därtill lyftas ytterligare. Och det är nog så reformer måste gå till även fortsättningsvis.

Att kvinnor på senare år kunnat hävda sig allt bättre i kampen om viktiga lärar- och forskartjänster beror bl a på att det har funnits en nationell jämställdhetspolitik i samspel med en lång rad aktörer på det lokala planet.

Jag tänker på universitetens jämställdhetshandläggare, nästan alltid kvinnor och nästan alltid ensamma på arbetsplatsen med dessa arbetsuppgifter, ofta otacksamma uppgifter med måttlig status. Jag tänker på de jämställdhetsgrupper som tagit initiativ till temadagar, läromedelsgranskningar, könsuppdelad statistik m.m. Jag tänker på den rika och mångfasetterade verksamheten vid Centra/Fora for kvinnoforskning och kvinnliga forskare vid landets högskolor. Jag tänker på de kvinnor och män som lett projekt med ökad jämställdhet som riktmärke. Jag tänker på de utvärderare och forskare som granskat statistiken och effekterna av projektet och som har debatterat jämställdhet. I själva verket har vi här ett mycket framgångsrikt exempel på den svenska reformpolitiken när den är som bäst – kalla den gärna en långsam-

hetens politiska kultur.

Påfyllnad

4. Leif Lindberg och jag har således kunnat visa att kvinnor hävdar sig väl när de söker sådana tjänster i högskolan för vilka det krävs doktorsexamen. Vi har därtill kunnat vederlägga en utbredd uppfattning om att kvinnors meriter beskrivs och behandlas annorlunda än mäns meriter. Högskolans befordringssystem är inte den stora barriären för kvinnorna. Men bara i fyra fall av tio finns kvinnor med som sökande till professurer, lektorat och forskarassistenttjänster. En central fråga är därför hur påfyllnaden underifrån ser ut. Antalet personer med doktorsexamen i landet är ca 33 000. Av dem är ca 7 000 kvinnor. Antalet universitetslärartjänster för vilka det krävs doktorsexamen är ungefär 9 000. Detta betyder att snabba reella förändringar i toppen av högskolans tjänstesystem inte är möjliga. Vad vi har sett är en märkbar fastän långsam förbättring. Det betyder inte att utvecklingen nu kommer att sköta sig själv. En nationell politik behövs alltså, i samspel med lokalt arbete. Enhetliga lösningar har varit vanliga i svensk politik men den svenska högskolan är allt annat än enhetlig. Vissa högskolor bedriver uteslutande yrkesutbildning; andra har stora inslag av ”fria” fakulteter. Om andelen kvinnliga lärare ska kunna öka inom t ex teknisk fakultet krävs helt andra metoder än inom humanistisk fakultet. Inom den senare får vi säkert se ”varannan damernas” inom de kommande 20 åren. Vid teknisk fakultet föreligger rekryteringsproblem som bl a handlar om hur flickors och pojkers intressen tas om hand eller inte tas om hand redan under de första åren i grundskolan.

Politiska åtgärder måste också beakta att högskolans tjänstestruktur är präglad av det 1870-tal då den formades, trots att samma högskola efter en reform hundra år senare, 1977, har blivit en institution för massutbildning.

SvD 1996-01-13

Snopet

Nog hade jag väntat mig en storm av arga feminister och genusforskare. Mina kommentarer om den witt-brattströmska utredningen på denna sida (31/12) var bitska, och jag förstod att satiren inte skulle gå hem överallt. Men jag misstog mig. Inte ett telefonsamtal, inte att fax, inte ett argt brev med krav på gensaga – utom från utredaren själv och en av hennes experter som skrev lhop en insändare.

I dag skriver professor Ulla Riis. Hennes och docent Leif Lindbergs slutsatser rörande tjänstetillsättningar på universitet och högskolor stödjer inte alls tanken på en ny, genusteoretiskt korrekt forskningsbyråkrati som ska befördra graderade kvinnliga forskares intressen. Både i tjänste- och anslagsfrågor har kvinnorna och rättvisan hunnit i fatt tiden. Opinionens tryck har varit en mäktig kraft; kvinnoforskningen har haft betydelse; kravet på vetenskaplig meritering tycks faktiskt ha gynnat kvinnomas möjligheter där kvinnor har varit framme. Det genussteoretiska programmakandet har kommit i efterhand. Snopet.

För mig är detta en viktig fråga – vetenskapligt, också medborgerligt. Jag sitter i styrelsen för ett statligt forskningsråd. Rådet har granskats i media. Fusk och mygel har förekommit. Två korrektiv finns, som jag ser det: öppenhet och vetenskaplig kvalitet. Får den senare stryka på foten – för geografiska, byråkratiska, politiska, könsmissiga eller andra hänsyn – måste vi befara ytterligare skandaler.

ANDERS BJÖRNSSON